

De tillegraaf: net stikken te krijen

Oer in moanne giet it keatsen wer los.

Faak kin men fan fierren de stân al sjen.

Dat is te tankjen oan de tillegraaf. Dy

bestiet no krekt 150 jier.

Sa te sjen hat dizze tillegrafist de kop der goed by. (Foto: Jan Tromp)

It teltastel is yn 1855 útfûn troch Ane Buwalda Kuijpers, ien fan de fiif oprjochters fan de PC (1853). De regels fan it keatsen, dat doe hjirre oars foar't neist al 350 jier beoefene waard, leinen yn dy tiid noch net sa fêst. Dêrom liet de PC yn 1855 in *Korte verklaring van het kaats-spel* útkomme (dat tagelyk it earste keatsreglemint foar ús keatsen wie). Oan de ein fan it boekje fan acht siden skriuwt Buwalda Kuijpers: "Het was gemakkelijker voor den toeschouwer bij het Kaats[s]spel, dat een telegraaf gesteld werd bij de Kaatspartij; waarop een ieder dadelijk den stand van dit spel konde zien, deze zoude gemakkelijk door een oppasser in orde kunnen gehouden worden die ten allen tijde het spel nauwkeurig gadesloeg". En dan folget in koarte beskriuwing fan it tastel. Op de PC fan dat jiers wie de tillegraaf foar it earst yn gebrûk. It is lang net ûnmooglik dat Buwalda Kuijpers, dy't om 1855 hinne weinmakker wie, dy sels makke hat. Stadichjesoan hat it teltastel ek by oare ferienigingen en yn oare plakken syn nuttich wurk dwaan kinnen. In foardiel dat Buwalda Kuijpers net neamt, is dat in goed byhoden tillegraaf in ein makket oan (potinsjele) strideraasje tusken de spilers oer "hoe't it stiet". No hie yn it ferline net elke keatsferieniging it jild om tillegrafan oan te skaffen, dat oarloch om de stân, troch berekkene keatsers soms mei sin útlukke, wie net alhiel in seldsumheid. Eins moat ik sizze

is, want hjoeddedei ûntbrekt foaral op ûnderhânske partijen noch gauris in tillegraaf.

De tillegraaf is neamd nei de tillegraafpeal. Dy kaam om 1845 hinne yn gebrûk neidat in pear jier earder de elektryske tillegrafy útfûn wie. It byld is fertroud: boppe-oan de tillegraaf hingje de spullen, dan komme de earsten en dêrûnder de punten. Dy wurde per telienheid fan twa hiel treffend symbolisearre troch in dûbele bal. No kinne oan de tillegraaf per helte op syn meast twa spullen, ien earst en seis punten hingje. De kenner wit dat der dan nei dy 46 punten noch twa nedich binne om de trije spul fol te meitsjen en dêrmei de partij te winnen. Mar Buwalda Kuijpers hat yn syn útfining mei rjocht gjin plak foar de winnende slach frijhoden: it publyk, dat op de noas by it keatsen sit, wit ommers dat mei dy lêste slach de partij út is en de tillegraaf op dat stuit syn funksje ferlern hat. Oan de (draaibere) peal, ta beslút, is romte foar de beide keatsen. It is net bekend oft de earste tillegrafan al de twa gongbere kleuren hienen. De linkerhelte, foar it opslachpartoer, is read, dat foar striid, moed stiet en de rjochterkant, foar it perkpartoer, is wyt, dat suverens en earlikens oanjout.

In oar wurd foar tillegraaf is "ramt". Ik haw it oars noait sizzen heard en bin it mar ien kear en dan ek noch yn in âld stik (1900) yn

skreaune foarm tsjinkommen. Folle gongberder en op syn minst sa byldzjend is it begryp "hang". "Alles oan de hang" of, mei noch moaier alliteraasje, "Alle hout oan de hang" wol sizze dat beide partijen 46 punten oan de tillegraaf hawwe: wa't de folgjende slacht wint, hat, lykas sein, de partij wûn. Ek de tillegraaf hat idioomfoarmjend wurke: "tillegrafist" (Buwalda Kuijpers syn "oppasser"), "de tillegraaf byhâlde", ("tillegrafearje", dat ik lêsten opheinde fan in tige yn it Frysk betûfte keatser, is my as keatswurd net eigen), "de tillegraaf is (net) by", "de tillegraaf draaie" (de beide helten wize nei de byhearrende partoeren), "in folle tillegraaf" (fergelykje: "alles oan de hang" of ek wol: "it hout is op") en "de tillegraaf hinget bryk", dat wol sizze it iene partoer is it oare fier yn 't foar.

Yn lytse útfieringen hat de tillegraaf ferskillende funksjes. Hy kin tsjinje as keatspriis, mei grif as ferneamdste foarbyld de sulveren keningspriis (sûnt 1929) fan de Van Aisma-partij te Bitgum. De tillegraaf komt ek gauris as sieraad foar, lykas in (sulveren) halskettinkje. Faak hat in (folle) tillegraaf in symboalyske funksje: sa fan alles fan belang is hjirre (yn in boek bygelyks) byinoar brocht. De betsjutting kin ek wêze dat der oan it wurk, it tsjinstferbân ensafuorhinne in ein kommen is. Hiel bysûnder is it gebrûk fan sa'n tillegraaf yn in rou-advertinsje of op in stien: it libben is ôfrûn. (Soms sjocht men just ek hiel grutte tillegrafan. In foarbyld dêrfan jout it Harddraverspark te Dokkum. De metershege tillegraaf dêr ferwiist wol nei it keatsen en

is, want hjoeddedei ûntbrekt foaral op
ûnderhânske partijen noch gauris in tillegraaf.

De tillegraaf is neamd nei de tillegraafpeal.
Dy kaam om 1845 hinne yn gebrûk neidat in
pear jier earder de elektryske tillegrafy útfûn
wie. It byld is fertroud: boppe-oan de
tillegraaf hingje de spullen, dan komme de
earsten en dêrûnder de punten. Dy wurde per
telienheid fan twa hiel treffend symbolisearre
troch in dûbele bal. No kinne oan de tillegraaf
per helte op syn meast twa spullen, ien earst
en seis punten hingje. De kenner wit dat der
dan nei dy 46 punten noch twa nedich binne
om de trije spul fol te meitsjen en dêrmei de
partij te winnen. Mar Buwalda Kuijpers hat
yn syn útfining mei rjocht gjin plak foar de
winnende slach frijhoden: it publyk, dat op de
moas by it keatsen sit, wit ommers dat mei dy
lêste slach de partij út is en de tillegraaf op
dat stuit syn funksje ferlern hat. Oan de
(draaibere) peal, ta beslút, is romte foar de
beide keatsen. It is net bekend oft de earste
tillegrafen al de twa gongbere kleuren hienen.
De linkerhelte, foar it opslachpartoer, is read,
dat foar striid, moed stiet en de rjochterkant,
foar it perkpartoer, is wyt, dat suverens en
earlikens oanjout.

In oar wurd foar tillegraaf is "ramt". Ik haw it
oars noait sizzen heard en bin it mar ien kear
en dan ek noch yn in âld stik (1900) yn

skreaune foarm tsjinkommen. Folle
gongberder en op syn minst sa byldzjend is it
begryp "hang". "Alles oan de hang" of, mei
noch moaier alliteraasje, "Alle hout oan de
hang" wol sizze dat beide partijen 46 punten
oan de tillegraaf hawwe: wa't de folgjende
slacht wint, hat, lykas sein, de partij wûn. Ek
de tillegraaf hat idioomfoarmjend wurke:
"tillegrafist" (Buwalda Kuijpers syn
"oppasser"), "de tillegraaf byhâlde",
("tillegrafearje", dat ik lêsten opheinde fan in
tipe yn it Frysk betûfte keatser, is my as
keatswurd net eigen), "de tillegraaf is (net)
by", "de tillegraaf draaie" (de beide helten
wize nei de byhearrende partoeren), "in folle
tillegraaf" (fergelykje: "alles oan de hang" of
ek wol: "it hout is op") en "de tillegraaf hinget
bryk", dat wol sizze it iene partoer is it oare
fier yn 't foar.

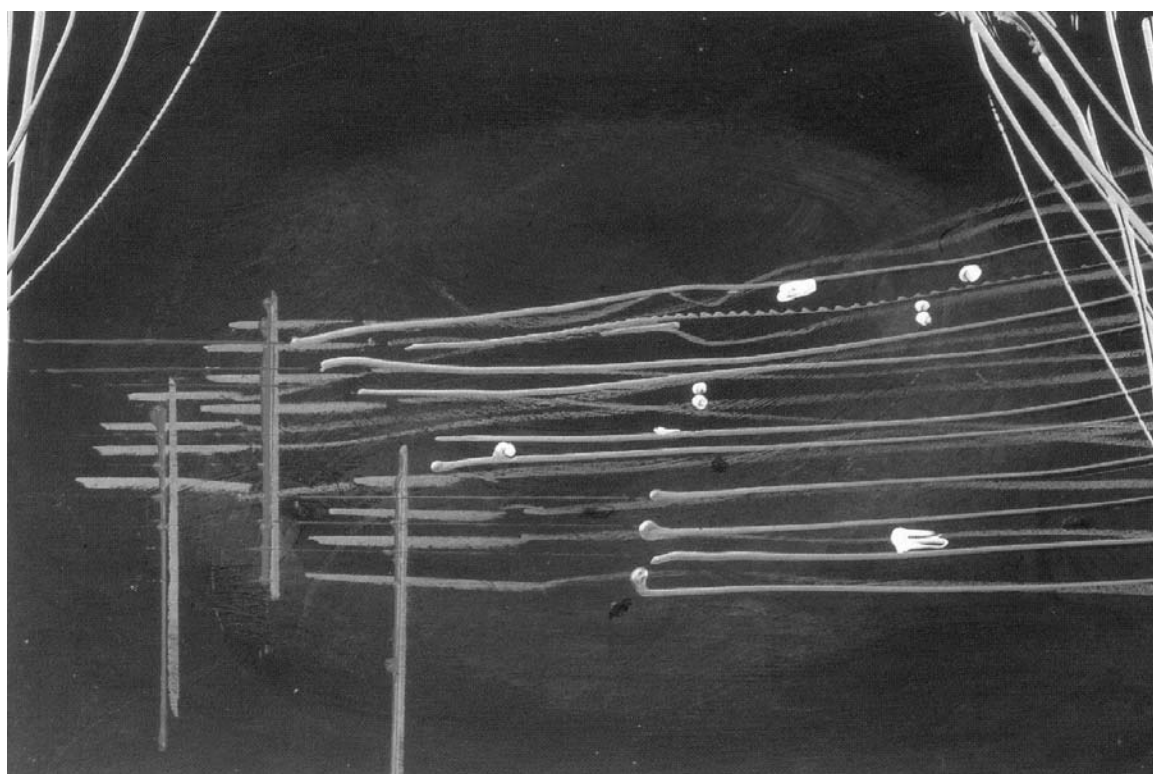
Yn lytse útfieringen hat de tillegraaf
ferskillende funksjes. Hy kin tsjinje as
keatspriis, mei grif as ferneamdste foarbyld
de sulveren keningspriis (sûnt 1929) fan de
Van Aisma-partij te Bitgum. De tillegraaf
komt ek gauris as sieraad foar, lykas in
(sulveren) halskettinkje. Faak hat in (folle)
tillegraaf in symboalyske funksje: sa fan alles
fan belang is hjirre (yn in boek bygelyks)
byinoar brocht. De betsjutting kin ek wêze
dat der oan it wurk, it tsjinstferbân
ensafuorthinne in ein kommen is. Hiel
bysûnder is it gebrûk fan sa'n tillegraaf yn in
rou-advertinsje of op in stien: it libben is
ôfrûn. (Soms sjocht men just ek hiel grutte
tillegrafen. In foarbyld dêrfan jout it
Harddraverspark te Dokkum. De metershege
tillegraaf dêr ferwiist wol nei it keatsen en

seit: "Hjirre wurdt keatst". En wa't fan Moaie
Peal it âlde keatsdoarp Sint Jabik ynkomt, kin
de mânske tillegraaf net misse.)

De foarm fan de tillegraaf noeget ek noch ta
oare ideeën út. Ik jou twa foarbylden. It
Frjentsjerter boubedriuw Vierstra hat yn
1994 in nijjierskaart mei dêrop in tillegraaf
ferstjoerd. Dy wie "oanklaaid" mei in "spel",
mar fierder mei ... krystfersiering. Ek
keunstners hawwe each foar de ornaminative
aspekten fan de tillegraaf. Sa hongen op de
tentoanstelling *Bylden fan de PC* (2003) in
stik as fiif keunstwurken dy't de tillegraaf as

sintraal objekt hienen. Ra van der Hoek
eksposearre in skilderij mei trije tillegrafen
dêrop. De "earmen" fan de tillegrafen rûnen
troch, yn de foarm fan muzyknotaasje. It
keunstwurk hiet dan ek hiel tapaslik
"part(ti)tuur".
Der soe noch in protte oer de tillegraaf te
fertellen wêze. Ik lit it by in inkeld punt.

Frjemden dy't by it keatsen komme, wurde
altiten troffen troch de tillegraaf. Se fine
boppedat it ferhaal dêr omhinne o sa
nijsgjirrich.
Frjemden kinne ús ek noch wolris wat

Par(ti)tuur (2003) fan Ra van der Hoek

bybringe op keatsmêd. Sa hawwe wy lyts hûndert jier lyn de keatswant fan de Belgen oernommen. Dêr stiet foaroer dat sy earder al, om krekt te wêzen op de PC fan 1888, doe't se foar it earst by ús kamen te keatsen, it ûntwerp fan de tillegraaf mei nei hûs nommen hienen. De want is sa stadichesoan in protte krityk op, mar de tillegraaf haw ik noait ien oer kleien heard (of hy moast net "by" wêze). Ek op Gotlân, dêr't it keatsen al ieuwen lyn troch seefarders út De Nederlannen brocht is, docht in soarte fan tillegraaf syn wurk. Neifraach fan myn kant hat noch net dúdlik meitsje kinnen oft it by de Sweden om in eigen útfining giet of dat se it idee fan ús hawwe. Mar it is my net allinnich om it witten te rêden: it die my suver wat doe't ik by myn earste besite yn 1997 oan Gotlân neist it keatsfjild yn Stånga in tillegraaf stean seach.

It ferneamde keatsdoarp Wommels hat - yn 1970 - ek besocht om de tillegraaf yn te fieren, mar dan as strjitnamme. Dat is oergongen: de ried wie net sa hyt op de assosjaasje dy't guon hienen mei de krante ûnder dy namme, dat it waard "Boppe". Op "Bûtenwei", "Middenline", "Opslach", "Stuit" en "Perk" kaam gjin krityk (likemin fansels as yndertiid op it al langer besteande "Keatsebaen").

De tillegraaf mei yn de rin fan de jierren wolris moaier makke wêze, it basisûntwerp is gelyk bleaun. Dat bewiist hoe folmakke oft Buwalda Kuijpers syn útfining wie. Ik ha ien kear - yn de sporthal te Wieringerwerf - sjoen dat net de tillegraaf, mar in

elektroanysk skoarebuordsje de stân oanjoech. Dêr is it gelokkich by bleaun en dat jout nochris it funksjonele fan it helpmiddel oan. De tillegraaf: simpel, sichtber en sekuer.

Pieter Breuker

De tillegraaf dy't Leendert de Haan yn 1991 by syn ôfskied as 'PC-plaktawizer' fan de PC krych. It sulveren sierfoarwerp - makke troch Klaas Kramer en yn it besit fan it Keatsmuseum - wiist de einstân oan tusken de beide finalepartoeren fan 1987: Joop Bierma, Leo Leeuwen, Eelke Idsardi tsjin Peter Rinia, Johannes Brandsma, Tunno Schurer (kening). (Foto: Jan Tromp)

Fan alle

De jonge wie miskien
Keatser wie er en in b
Fan bûten sjoen wie o
Yn perk en opslach o
Mar hy woe sa graach

Der wienen soms fan
Dan siet er boppe, s
Dan siet er foar it rú
Soms raasde hy it út
Want hy woe sa graa

Sneons en sneins, dan
Opslaan, útslaan, it g
Mar dan samar wie it
De kop waard swierd
En hy woe sa graach

Fûleindich focht er op
Mar yn syn holle foch
ek sa swier foar heit e
't Lijen fan harren so
En dy woe sa graach

Soms socht er help er
Hy ried der hinne, "D
Dat die hy net dy ien
Sa wurch ... hy koe ne
En hy wie — fan alle

Oktober 2002

Gerrit Lettinga

(op muzyk fan Oege L
fan bluesband Swiet &